

A szótárírástól a szótárhasználatig

Beszámoló a LexiKonf 2023: I. Lexikológiai és lexikográfiai konferencia és a 2023. évi szótárnap eseményről
(Budapest, 2023. október 10–11.)

A HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont Lexikológiai Intézete 2023. október 10–11-én, I. Lexikológiai és lexikográfiai konferencia – LexiKonf 2023 címmel szervezett Budapesten konferenciát. A szervezők célja, hogy évente megrendezett konferenciasorozatot indítsanak el, amely alkalmat és lehetőséget biztosít a hazai lexikográfia és lexikológia részterületeinek találkozására. Ezek a találkozások a tervek szerint diskurzust indíthatnának meg a sokszor markánsan eltérő típusú szótárakat létrehozó szakemberek között, ahol a kialakuló párbeszéd során fontos kapcsolódások jöhetnek létre a tudományterületek művelőinek körében, s emellett lehetőség nyílik az elméleti és módszertani kérdések megismerésére és megvitatására.

A konferencia helyszíne a Nyelvtudományi Kutatóközpont épülete volt, ahol a két-napos rendezvényt Lipp Veronika, a Lexikológiai Intézet igazgatója nyitotta meg. Köszöntőjében elmondta: a Lexikológiai Intézet 2021-ben jött létre, és felelősségének érzi, hogy a szakma sokszor elkülönülten dolgozó szakembereit összekösse egymással, hiszen munkájuk is egybeszövődik. A hagyományteremtő céllal rendezett konferencia első alkalmához csatlakozott az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Szótári Munkabizottsága is, akik az idei Szótárnapon tartandó előadásait a rendezvénnel összevonva, annak keretei között tartották meg. Eöry Vilma, a Szótári Bizottság elnöke köszöntő szavaiban elmondta, hogy milyen fontos a lexikográfusok közösségének, hogy a LexiKonfhoz hasonló közös fórumok kialakuljanak, hiszen ezek adnak lehetőséget arra, hogy a szakma képviselői mind a szótáríráshoz kapcsolódó gyakorlati, mind a munka során létrejövő elméleti kérdéseket megvitassák, ezáltal is segítve azok megválaszolását, illetve megoldását.

Az első napot Ittész Nóra, A magyar nyelv nagyszótárának főszerkesztője vezette be rendkívül alapos, részletekbe menő plenáris előadásával, amelynek témája a Nagyszótár megalkotásának naponta felmerülő problémáiból merített. A magyar nyelv szókincsének és nyelvtanának kapcsolódása szinte szavanként jelent mélyreható elemzési feladatot, hiszen, mint mondta, „valójában csak a jelentés és a nyelvtani viselkedés – gyakran kiegészítve pragmatikai és lexikai-szókészleti sajátosságokkal – együttes azonosítása teszi lehetővé valamely konkrét szóelőfordulás dekódolását”.

A plenáris előadáshoz szervesen csatlakozott az első szekció első előadója, Pomázi Bence, a Nagyszótár munkatársa, aki előadásában a szófajváltás folyamatának irányai-val foglalkozott, s bemutatta, hogy a magyar nyelv különböző korszakaiban megindult és már lezajlott, vagy még folyamatban lévő szófajváltásokat, illetve hogy ezek közül a grammatikai jelentéssel bíró elemeket hogyan lehetséges ábrázolni a lexikográfia esz-

közeivel. A szekció másik előadója, Palágyi László az igei konstrukciós szerkezetek szótári ábrázolásának lehetőségeit mutatta be szemantikai elemzések segítségével. Az előadás egy olyan problémakör elméleti hátterét mutatta be, ti. az igei jelentés bővülésének lehetőségeit a konstrukció kidolgozása során, amellyel a szócikkek készítésekor rendszeresen szembesülnek a szótárkészítők is, s amelynek megítéléséhez, a kapcsolódó problémakör gyakorlati megoldásához és a szócikkben történő kidolgozásához az elméleti háttér alaposabb feltárása és megismerése is hozzájárul. A szekció végi vita kérdései közül kiemelendő Ladányi Mária szekcióelnök felvetése, amelyben arra kérdezett rá, hogy a szótárírás során milyen mértékben ütköznek a tanult nyelvtani elméletek a szótári ábrázolás eszközeivel és lehetőségeivel. E kérdéssel, mint Pomázi Bence válaszában és a jelenlévő szócikkírók mély egyetértésében is érződött, naponta szembesülnek a lexikográfusok, s kénytelenek megvívni az elméletek közötti harcot.

Ezután a LexiKonf első napjának második, egyben legnagyobb szekciója következett négy előadással, amelyet Eöry Vilma elnökölt. Az előadók a hagyományos egy nyelvű értelmező vagy kétnyelvű szótárakkal szemben egy-egy specifikus szótár létrehozásának problémaköreit mutatták be. A nyitó előadásban Ladányi Mária és Hrenek Éva közösen ismertette az Alkalmazott nyelvészeti kishoztár készítése során felmerült problémaköröket, amellyel egy nyelvészeti szótárnak kell szembesülnie, például milyen elméleti keretbe ágyazódjon be a szótár anyaga vagy éppen milyen területeket dolgozzon fel. A következő előadásban Knipf-Komlósi Erzsébet – Müller Márta tolmácsolásában megismerhettük azokat a kihívásokat, amelyek egy kisebbségben élő nyelvközösség, a magyarországi némettség tájszótárának létrehozása során küzdöttek meg a kutatók. Nagyon hasonló kérdés- és problémakörrel szembesültek a magyarországi román területi nyelvváltozatok szótárának készítői, ahogyan Borbély Anna előadásában hallhattuk, aki beszámolt arról is, hogy milyen szempontokkal gazdagíthatja a szociolingvisztikai szemlélet egy szótár készítését. A szekciót és a délelőtti Főris Ágota videóelőadása zárta, amelyben a lexikográfia és terminológia közti párhuzamokat és különbségeket mutatta be.

A délután első szekciója Pomázi Bence elnöklésével a szótárak és az oktatás kapcsolatának különböző aspektusaival foglalkozott. Fajt Balázs nyitóelőadása a magyarul tanuló egyetemisták szótárhasználati szokásait mutatta be. Előadásában több gyakorlati kérdés feltárása mellett rávilágított a nyelvtanulási motiváció jellegének fontosságára, valamint megőrzésének szükségességére, ami nemcsak a nyelvtanulás sikerességére hat ki, hanem arra a – szótárkészítői oldalról igen fontos – tényre, hogy eleve használ-e egyáltalán szótárt a tanuló. A témát Fajt Balázs, P. Márkus Katalin és Bánhegyi Mátyás tovább árnyalták közös kutatásukról tartott előadásukban. A szótárhasználat és motiváció kapcsolatáról szóló elmélet(ek) felvetését a gyakorlatban, kérdőívek segítségével vizsgálták. Eredményeikből kirajzolódott, hogy az átalakuló nyelvoktatás (azaz a kommunikatív módszerek) miként értékeli át a nyelvtanulásban a (helyes) szótárhasználatot, esetenként ki is szorítva azt. Ezt követően Gyárfás Edit a fiatalabb korosztály szótárhasználati neveléséről tartott előadást. Sikeresen alkalmazott módszereinek bemutatása mellett felhívta a figyelmet arra, hogy szótáriróadalom megismertetése a fiatalokkal és a megfelelő szótárhasználat oktatása mind a lexikográfia és lexikológia, mind a művelődés szempontjából kiemelkedő fontossággal bír, hiszen így nevelődik ki a jövő szótárhasználója.

A Héja Enikő által elnökölt negyedik szekció a használat helyett a szótárkészítést helyezte fókuszába. Dötschné Hollós Zita a kollaboratív gyakorlatok és hagyományos szótárírás kapcsolatát mutatta be. Felhívta a figyelmet a szakmailag sokszor megkérdőjelezhető, ám könnyen elérhető, szótárjellegű online tartalmak szótárhasználokra gyakorolt hatására. Bemutatta azokat a lehetőségeket is, amelyek ezekben a platformokban rejlenek és segíthetik a professzionális lexikográfusokat abban, hogy a szakmailag is megfelelő minőségű tartalmat könnyebben elkészítsék és eljuttassák a felhasználó számára. Pomázi Gyöngyi előadása szintén a hagyományos szótárírás és a szótárak új generációjának, a zömében vagy kizárólag csak digitálisan elérhető kiadványok szembenállását, illetve folytonosságát mutatta be. Maga is feltette a kérdést, hogy a médium változása minek tekinthető, s kitért a mesterséges intelligencia lexikográfiai bevonásának mikéntjére. Sass Bálint a szótárírás nyelvtechnológiai oldalának gyakorlati lehetőségeiről beszélt előadásában, olyan módszereket bemutatva, amelyek automatizálják a szótár létrehozásának bizonyos mozzanatait, ezzel felgyorsítva és megkönnyítve a lexikográfus munkáját. A szekció után élénk, tartalmas vita indult, különösen az automatizálás és mesterséges intelligencia bevonásának lehetőségeiről, korlátairól, mindezt a lexikográfia jelenére és jövőjére vonatkoztatva.

A második nap délelőtti szekciójának fókuszában a kétnyelvű szótárak álltak. A plenáris előadásban Bartos Huba, a Nyelvtudományi Kutatóközpont főigazgató-helyettese rendkívül alapos és a szótárírás gyakorlati problémáiból kiinduló, azokat rendszerező előadással, a kínai–magyar és magyar–kínai középszótár készítése során szerzett tapasztalatokon keresztül mutatta be azokat a problémaköröket, amelyekkel a kétnyelvű szótárak készítői szembesülnek.

Az első szekcióban szorosan a plenáris előadás témájához kapcsolódva Pödör Dóra folytatta az előadások sorát az ír–magyar, magyar–ír tanulói szótárpár létrehozásának kihívásairól. Ezt követte Bartha Csilla, a hazai jelnyelvi szótárak készítésének folyamatát és jelenlegi eredményeit bemutató előadása, amely részben reflektált az addig elhangzott lexikográfiai gyakorlati problémákra, részben olyan új megoldandó kérdéseket tárt a konferencia résztvevői elé, amellyel a hagyományos szótárírói keretek között alig találkozhatnak.

A Szabó Réka által elnökölt második szekcióban, amelynek központi témája a jelentés azonosítása volt, Simon Gábor adott elő elsőként, ismertetve az általa kidolgozott módszert, amellyel a nemzetközi szakirodalomban hivatkozott figuratívjelentés-azonosítási protokollt a magyarra alkalmazta. Előadásában példákon keresztül mutatta be az értelmező szótárak alkalmazhatóságát a korpuszbeli jelentés-egyértelműsítésben, kitérve a szótári jelentésleírásokból eredő problematikus esetekre is. Ezt folytatva, Eöry Vilma a szótárakban alkalmazott stílusminősítések használatát vizsgálta újra napjaink szókészletteni tanulmányainak szemszögéből, levezetve, hogy a stílusminősítések milyen szerepet töltenek be ma is a jelentés-megkülönböztetések folyamatában. A szekciót Héja Enikő előadása zárta, aki egy négyeszerős közös kutatást és automatizált jelentésskereső módszert mutatott be. Az automatizált jelentésdetektáló módszer fejlesztése hosszú távon a szótárírás fejlesztését szolgálja, s a gyakorlatban egy korpuszvezérelt, felügyelet nélküli tanulási algoritmust használ, amely a kutatók feltevése szerint lehetővé teszi az emberi intuíció csökkentését a lexikográfusi munka során, különös tekintettel a jelentések elkülönítésére.

A vita a szekció végén szinte alig akart lezárulni, a résztvevők és az előadók számos kérdést és megjegyzést intéztek az elhangzottakhoz, ami azt is mutatja, hogy korunkban az automatizálás felé forduló, az ember egyéni gondolkodását kiiktatni igyekező számítógépes módszerek és a személyes adatfeldolgozás, az egyéni munka bevetésén alapuló szótárírási korszakok határán állunk, s korszakváltásnak vagyunk részesei, illetve tanúi.

A harmadik szekció Pődör Dóra elnöklésével a szótárhasználat és a készségfejlesztés kapcsolatára fókuszált. Gonda Zsuzsa előadásában a gimnáziumi tanulók körében végzett kutatását mutatta be, amelynek során szemkamerás megfigyelések segítségével elemezte a diákok online szótárolvasási gyakorlatait. Felhívta a figyelmet a megfelelő vizualizáltság szükségességére, amely nagyban befolyásolja a fiatalok szótárhasználatát, utóbbi pedig hosszútávon szövegértésükre és anyanyelvi kompetenciájukra is kihat. Az anyanyelvi, pontosabban az (anya)nyelvjárási kompetencia és szótár kapcsolatával foglalkozott Parapatics Andrea előadása. Az előadó rávilágított annak tényére, majd gyakorlati példákon szemléltette, hogy a különböző szótárak hasznosak lehetnek nemcsak a nyelvi kompetencia fejlesztésében, de a nyelv különböző változatainak, így a dialektusoknak a bemutatásában is, de a hozzájuk kapcsolódó pozitív attitűd kialakításában is.

P. Márkus Katalin – Dringó-Horváth Ida előadása szintén a szótárhasználat kérdéskörét mutatta be, középpontjában a szótárhasználóval. Megismerhettünk egy, a frissen diplomázott angol- és németnyelv- és nyelvtanár szakos hallgatók körében végzett longitudinális vizsgálatot, amely a szótárhasználattal kapcsolatos preferenciákra és attitűdökre is kitért, s amelynek eredményeit mind a nyelvtanításban, mind a lexikográfiai tervezésben is figyelembe kell vennie a szakembereknek.

A negyedik szekciót, amely a történeti anyagot feldolgozó szótárak készítésével foglalkozott, P. Márkus Katalin vezette. A szekciót Gerstner Károly, az Új magyar etimológiai szótár (ÚESz.) főszerkesztőjének előadása nyitotta meg, aki az ÚESz. munkálatairól számolt be, egy ilyen hatalmas volumenű s szakmailag is magas színvonalú szótár elkészítésének nehézségeit és kihívásait, illetve azok megoldásait is bemutatva. Ezt követően a történeti szótárak feldolgozásának egy-egy lehetséges módjával ismerkedtek meg a résztvevők. Elsőként Kiss Margit a Kresznerics-szótár digitalizálásának folyamatáról tartott előadást, részletesen szemléltetve azokat az fázisokat, amelyekkel egy ilyen jellegű munka során a lexikográfus kutatónak szembesülnie kell, majd pedig megismerhettük a folyamat ígéretes eredményeit. Ezt követően Kiss Gábor Ballagi Mór szótárainak digitális formába történő áttüztetéséről számolt be.

A konferenciát záró utolsó szekcióban, melynek Ittész Nóra volt az elnöke, folytatódott a történetiség és szótárak kapcsolatának bemutatása, ezúttal kutatói oldalról. N. Fodor János mutatta be elsőként az ómagyar kori személynévanyag szótári feldolgozásainak eddig megtörtént lépéseit, majd ismertette azokat a szempontokat, amelyek az eddig megjelent történeti személynév-szótárak készítésének elvi és módszertani alapjául szolgáltak, megállapítva azt is, hogy a tanulságok alapján mely elvek kérdőjelezhetők meg. Ezután érveket sorakoztatott fel amellet, hogy a történeti személynévtárnak fontos eleme az etimológia, illetve nem kerülhetnének be olyan nevek, amelyeknek személynévi eredete nem bizonyított. A személynévek történetének sajátosságaiból fakadó szempontok szükségessége mellett érvelve, a legfontosabb elvégzendő felada-

tokat is ismertette, amelyek az ómagyar kori személynévanyag feldolgozásához szükségesek. Mint összegezte, az eddig megjelent művek hiányosságai, ellentmondásai elsősorban azt jelzik, hogy az ősvényt, amelyen az őket létrehozó kutatók jártak, jórészt maguknak kellett kitaposniuk. Mintát adó kutatói teljesítményük előrevetíti a történeti személynévntan művelőire váró további feladatokat is. A szekció második előadója Hauber Kitti volt, aki a Magyar Tudós Társaság kiadásában 1835–1838 között megjelentetett Német–magyar és Magyar–német zsebszótár készítésének körülményeit, valamint a magyar–német rész tartalmának nyelvi és kulturális vonatkozásait járta körül. Végezetül Kocsis Zsuzsanna tartotta meg a konferencia záró előadását, amelyben egy hosszabb távú kutatás, A magyar szótárirodalom és a nyelvjárások kapcsolata történeti megközelítésben c. projekt alkalmazható módszereit és elveit sorakoztatta föl. Egy esettanulmányon keresztül pedig bemutatta a Baróti Szabó Dávid 1784-es Kisded szótárában adatható *ő*-zést.

Összegzésképpen elmondható, hogy a 2023-ban megrendezett LexiKonf nem csupán a szakmai találkozásokat és párbeszédet ösztönözte a különböző típusú szótárakat létrehozó szakemberek között, hanem lehetőséget teremtett az elméleti és módszertani kérdések mélyebb megértésére és megvitatására is. A rendezvény hozzájárult a lexikográfusok közösségének megerősítéséhez és a tudományterületek közötti kapcsolatok elmélyítéséhez, sikeresen megvalósítva ezzel a szervezők által kitűzött célokat.

Szabó Réka és Kocsis Zsuzsanna